

Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), II, 68-69; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 61; Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Kahire 1387/1968, IV, 321; a.m.f., *el-Hikme ft ma'hlûkâtillâhi 'azze ve celle*, Beyrut 1414/1994, s. 4, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille* (nşr. M. Âbid el-Câbirî), Beyrut 1998, s. 118-119; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul 1341-43), (haz. Sabri Hizmetli), Ankara 1981, s. 205-207; D. Hume, *Din Üstüne* (trc. Mete Tunçay), Ankara 1979, s. 98-112; H. A. Davidson, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, New York 1987, s. 219-223; J. L. Mackie, *The Miracle of Theism: Arguments for and against the Existence of God*, Oxford 1988, s.146-149; R. Swinburne, *The Existence of God*, Oxford 1991, s. 136-141; J. Hick, *Arguments for the Existence of God*, Wiltshire 1992, s. 1-36; Cafer Sadık Yaran, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, Samsun 1997, s. 74, 79-81; a.m.f., *Bilgelik Peşinde: Din Felsefesi Yazıları*, Ankara 2002, s. 146-158; R. Dawkins, *Kör Saatçi* (trc. Feryal Halatçı), Ankara 2002, s. 55-66; M. J. Behe v.dğr., *Evrenin Bilinmeyen Tarihi: Tasarım* (trc. Orhan Düz), İstanbul 2004, tür.yer.

İLHAN KUTLUER

NİZÂM-I CEDÎD

(نظام جدید)

III. Selim zamanında

yenilenme

ve yeniden yapılanma dönemi

(1792-1807).

“Yeni bir düzen vermek” anlamına gelmekte olup daha önceki dönemlerde de kullanılmıştır. Kaynaklarda, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadâreti esnasında (1689-1691) cizyenin yeniden düzenlenmesi (Râşid, II, 148; Hammer, III, 841, 849), hatta din ayırımı gözetmeden Osmanlı tebaası arasındaki farklı uygulamalara son verilmesi, vergi ve hizmet yükümlülüklerinin eşitlik ilkesine göre yeniden tanzimi, dolayısıyla gayrimüslim halkın durumunun iyileştirilmesiyle ilgili yapılmak istenenleri tanımlamak üzere zikredilmiştir (Zinkeisen, V, 287). III. Selim devrinde ise belirli bir anlam kısıtlaması içinde herhangi bir alanda yapılan düzenlemelere işaret eden bir tabir olmaktan ziyade sivil ve askerî bütün kurumların geniş kapsamlı olarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yenilenmesi, yeni bir düzene kavuşturulması ve eski konumlarına son verilmesi mânâsında kullanılmıştır (Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 29). Bu haliyle yerleşik ve geleneksel düzen (nizâm-ı kadîm) kavramı karşıtı bir anlama sahip olduğu açıktır.

XVIII. yüzyılda Prusya'da ve Büyük Petro dönemi Rusya'sında gözleendiği kadariyle askerî reformların sivil reformları da ön-

görmüş olmasından ötürü çağdaş bir askerî teşkilât oluşturulması aynı zamanda sivil ve merkezî bir bürokrasinin gelişmesini gerekli kılmış ve devletin diğer kurumlarının da etkileneyeceği bir çekim alanı ortaya koymuştur. Avrupa tarzında düzenli ve eğitilmiş ordu kurma girişimleri devletin merkezileşmesine, bürokratik kadrolarının nitelik kazanmasına ve genişlemesine yol açmış, dolayısıyla askerleşme kaçınılmaz biçimde sivilleşmeyi, çağdaş ve merkezî bir devlet yapılanmasını ve merkezî buyurganlığın güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu anlamda askerî zâfiyetin genelde diğer kurumlardaki yozlaşmanın bir sonucu ve göstergesi olduğu açıktır. Ahmed Cevdet Paşa'nın tesbitiyle çağdaş ve eğitilmiş bir ordunun meydana getirilmesi gereklidir, ancak devletin mülkî idaresi de ıslaha muhtaçtır ve iyi işlemeyen bir mülkî idare ile düzen altına alınmış çağdaş bir kurumu yönetmek mümkün değildir (*Târîh*, VI, 5). Bu anlamda III. Selim devrindeki Nizâm-ı Cedîd girişimi, Avrupa tarzında eğitilmiş tâlimli ordusu dahil olmak üzere devletin çağın şartlarına göre düzenlenmiş bütün kurumlarını içine alan genel ve yapısal bir gelişme göstermiş, hatta devlet idaresinin belirli ve değişmez ilkeler içinde kişilerden bağımsız bir sisteme oturtulması ve yönetimin Avrupa'nın “saat gibi işleyen yeni nizâmı”ni örnek alması gerektiği ileri sürülmüştür. Uygulamaların bünyesel bir bütünlük arzemesinden ötürü Nizâm-ı Cedîd'in, yalnızca orduyu ele alan dar anlamda ve devletin diğer sivil kurumlarının ıslahını da hedefleyen geniş anlamda olmak üzere yaygın biçimde tekrarlanagelen iki ayrı tarifi yanlıttır.

Nizâm-ı cedid kavramının, Avrupa'da o dönemde özellikle ihtilâl Fransa'sındaki (Fransa Nizâm-ı Cedîdi), II. Joseph dönemi (1780-1790) reformları (Josefinizm) ışığında Avusturya'daki, çağdaş bir anayasa ilân ederek (3 Mayıs 1791) kendi nizâm-ı cedidini ihdas eden Lehistan'daki gelişmelerden hareketle eski düzene karşı bir yeniden yapılanma olarak algılandığı açıktır. XVIII. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin ardından çağlara damgasını vuracak olan fikriyatıyla ve başlması bulunan sanayi inkılabının değiştirmekte olduğu maddî şartlarıyla beslenen kitlelerin reform ve düzen değişikliği talepleriyle Fransa'da tabanda patlayan ihtilâl başarıyla sonuçlanır ve saltanatın sonunu getirirken, felsefî düşüncelerle yüzeysel herhangi bir teması dahi olmayan fikrî hayatı içinde başta padişah olmak üzere tavanda yenilenme taraftarı idarî kadrolar tarafından yürütülen Nizâm-

Cedîd reformları çeşitli sebeplerle eski düzenin korunmasını isteyen geniş kitlelerin tepkisini çekmiş ve yine başka tür bir ihtilâlle sonuçlanıp III. Selim'in tahtına ve hayatına mal olmuştur. Bundan dolayı Nizâm-ı Cedîd ile tedericen olgunlaşacak bir düzen değişikliğine teşebbüs edilmiş olduğunu düşünmek mümkündür.

1787'de başlayan Rus ve Avusturya savaşlarının gözler önüne serdiği zâfiyet ve nihayet Ziştovi barışından sonra içinde bulunulan şartlar dahilinde Rusya ile savaşa devam edilmesinin mümkün olmadığı hakkında, III. Selim'in bu doğrultudaki kesin emir ve beklentilerine aykırı olarak Şumnu'da ordu ve hükümet ricâlinin oy birliğiyle aldığı karar (11 Zilhicce 1205 / 11 Ağustos 1791) ve bunun hazırlanan bir mahzarla İstanbul'a bildirilmesi (*Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, s. 242-247), geniş boyutlu bir yenilenme ve yeniden yapılanmanın hayata geçirilmesinin ilk önemli adımını teşkil etti. İleri gelen devlet adamlarından, devlet kurumlarında ne gibi yenilikler yapılması icap ettiğine dair hazırlanması istenen lâyhalar başlayan Nizâm-ı Cedîd döneminin işareti oldu. Bizzat III. Selim'in devlet ricâlinin, gerekli gördükleri düzenlemelerin kâğıda dökülerek takdim edilmesini istemesi daha önceki dönemlerde hazırlanan bu tür lâyhılardan farklı bir gelişmeydi. Böylece padişahın yapılacak reformları geniş tabanlı bir fikir tahkikine dayandırmak, bu tür girişimlerin uygulanmasından doğacak sorumlulukları paylaştırmak ve muhtemel muhalefeti önlemek istemiş olduğu genelde hep ileri sürülmüş ve yaygın bir kanaat olarak benimsemiştir (İA, IX, 310). Ancak padişahın bu talebiyle, savaşmama kararı alıp Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş bir boykot hadisesi ortaya koyan ve kurumlarıyla birlikte büyük çapta saygınlık kaybına uğrayan asker ve sivil devlet ricâline ve onların bu karar doğrultusunda kendisine takdim ettikleri boykot belgesine (mahzar) karşılık vermek istediği, böylece muhataplarını köşeye sıkıştırmış olduğu görüşü daha isabetli bir değerlendirilirdir. III. Selim bu boykotu girişilecek reformların haklı bir dayanağı olarak öne sürmüştü ve mahzarda imzaları bulunan ricâle reform zaruretini hazırladıkları lâyhıhalarla inkâr edemeyecekleri bir şekilde ikrar ettirmiştir. Reform uygulamalarının ileriki safhalarında muhalefet gösteren çevrelere karşı bu hadise özellikle dile getirilecek ve yüzlerine vurulacaktır (bilhassa Vak'anüvis Ahmed Vâsıf'ın *Muhassenât-ı Asker-i Cedîd* zımında kale-

me aldığı *Koca Sekbanbaşı Risâlesi* olarak bilinen risâlesi).

Klasik Osmanlı düzenindeki bozulma ve gerekli önlemlerin alınmasına duyulan ihtiyaç uzun zamandan beri dile getirilmiş ve bu konuda çeşitli eserler kaleme alınmıştı. Bu tür eserlerde genelde kafalar-daki ideal düzenin geçmişe yansıtılmasıyla oluşan altın dönem söylemi öne çıkarılmış, durgun ve değişmez, dış gelişmele-re kapalı bir toplum modeli idealize edil-mekle beraber bunun sadece nazariyatta mümkün ve gerçek hayatta uygulama dışı olduğu gözden kaçırılmıştır. Osmanlı-İslâm bakış açısı doğrultusunda değişim-lerin bid'at diye algılanma geleneği, za-ruri dahi olsa yeniliklerin olumsuz olarak yargılanmasına yol açmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan, yeni dönemde ya-sanan ağır askerî yenilgiler ve başta özel-likle Kırım olmak üzere toprak kayıpları gelenekçi islahat anlayışına ağır bir darbe vurmuş olmakla birlikte bu durum, Os-manlı kurumlarının ve hayat tarzının inan-çsız Avrupa'da geliştirilmiş olan her şey-den daha üstün olduğu var sayımı üzerine oturtulmuş olan Osmanlı sisteminin dire-nişini kırmaya yetmemiştir. Askerî yenil-gilerin Avrupa'da meydana gelen bilimsel gelişmeler, yeni kurum ve tekniklerden ziyade Osmanlı kadim düzeninden ve ka-nunlarından uzaklaşma sonucu olduğuna dair inanışın devam etmesinden veya bu inanışın yanlışlığının itiraf edilememesin-den dolayı Nizâm-ı Cedid hakkında hazırlanan lâyhalarda genelde XVIII. yüzyıl ge-leneksel Osmanlı reformcularının görüş-lerine itibar edilmiş ve yenilenme önerile-ri neredeyse tamamen askerî alanla sınırlı kalmıştır. Ancak bu çevrelerin gerekli gör-düğü askerî reformların, neticede sivil ku-rumları da içine alan genel bir yenilenme ve yeniden yapılanma zarureti gereklî kıldığını görmeleri herhalde büyük bir şaş-kınlık içine düşmelerine yol açmıştır. Me-selenin bu boyuta varacağını öngörmeyen-ler, düşünce ve bilgi olarak çağın gerisinde ve özellikle teknik gelişmeler ve ihtiyaçla-rı teşhis etmekten ve bunlara cevap ver-mekten uzak kalanlar, diğerleri yanında bizzat padişahın da alaycı ifadelerine he-def olarak devre dışı bırakılmıştır (Beydil-li, *İlmî Araştırmalar*, sy. 8 [1999], s. 29, 32). Bu tür davranış ve dışlamalar, reform uy-gulamalarından bir şekilde etkilenerak za-man içinde oluşacak muhalefet cephesi-nin daha da genişlemesine yol açacaktır.

Başta Sadrazam Koca Yûsuf Paşa olmak üzere lâyiha sahipleri defterdar, beylikçi, çavuşbaşı, kethüdâ, reisülküttâb gibi se-

fer ricâlinin hemen tamamını kapsamak-ta ve içlerinde sefer ahvâlini kaydeden ta-rihçi Sâdullah Enveri yanında başta Tatar-cık Abdullah Efendi olmak üzere ulemâ temsilcileri de yer almaktaydı. Kaynaklar bunların sayısını yirmi olarak vermektedir. Baron von Brentano ve Mouradgea d'Ohs-son'dan (Muradcan Tosunyan) oluşan ya-bancılardan ikisinin adı ve lâyhası bilin-mekle beraber bunların sayılarının daha fazla olması gerektiğine dair işaretler var-dır (Kaçar, s. 126). Nizâm-ı Cedid kavramı altında yapılmak istenilenlerin belirlendi-ği ve hatta yetmiş iki maddelik bir prog-ramı olduğu ifade edilirse de bunları sıra-lamak mümkün değildir ve programı an-cak uygulamalardan çıkarılabilir. Öte yan-dan III. Selim'in hayatî tehlikeler arzeden bu reform işine giriştiği çekirdek kadro ile bir tür sözleşme yaptığı ve her şeyin ters gittiği son anda reform ekibini feda et-meyeceğine, hiç olmazsa kaçmalarına fir-sat taniyacağına dair söz vermiş olduğu neticede bu yöndeki davranışıyla sabittir. Dar bir kadro oluşturan reform ekibi için-de vâlide sultan kethüdâsı Yûsuf Ağa, sır-kâtibi Ahmed, "sudûr"dan İsmet Bey, son derece nâfiz bir şahsiyet olup önemli ma-kamları işgal eden İbrâhim Nesim (Gizli Sıtma), Bahriye Nâzırı Hacı İbrâhim, ilk îrâd-ı cedid defterdarı ve tâlimli asker nâzırı olan Çelebi Mustafa Reşid (Köse Kâh-ya) bulunmaktaydı. "Atabekân-ı saltanat" olarak da anılan (Cevdet, VIII, 147), pa-dişah çevresindeki başlangıçta sayıları üç, daha sonra on ikiye kadar çıkan bu kü-çük kadro bir gizli kabine gibi çalışmak-taydı. Bunların divan üyeleriyle beraber kırk kişilik bir meclis oluşturduğu ve önem-li kararların bu şekilde alındığı ileri sürül-mekte olup, bu husus başta sadrazam ol-mak üzere diğer divan üyeleri tarafından yadırganmakta ve dışlanmış olmaları his-siyle reform icraatına giderek artan bir oranda daha baştan itibaren karşı bir tu-tum içine girmelerine yol açmış bulun-maktaydı. Reformların enerjik ve bu işin zaruretiye samimi olarak inanmış bir kişi-nin sadâretinde yürütülmesinin bu bakı-mdan daha iyi sonuçlar verebileceği zama-nında yapılan değerlendirmelerde de ileri sürülmüştür (Zinkeisen, VII, 321-322).

Girişilecek reformların finans edilme-si, bunlar için yeni kaynaklar bulunması, eskilere çeki düzen verilmesi ve kötüy-e kullanılmasının önlenmesi Nizâm-ı Cedid icraatının en önemli konusunu teşkil et-miştir. Bu durum meydana gelen muha-lefetin de ana sebeplerinden birini oluşturu-r. İrâd-ı Cedid Hazinesi bu işler için ku-

rulmuş, özellikle yeni askerî teşkilâtın mas-raflarının buradan karşılanması öngörül-müş olduğundan başlangıçta bu iki kuru-mun idaresi, İrâd-ı Cedid defterdarı ve tâ-limli asker nâzırı sıfatıyla aynı şahsa (Mus-tafa Reşid) havale edilmiştir (Cezar, s. 155 vd.). Reform giderlerinin karşılanması ama-cıyla özellikle bütün timar gelirlerinin za-manla tamamen hazineye intikalini ve do-layısıyla sistemin tasfiyesini öngören bir uygulama içine girilmiştir. Yıllık geliri 30 keseden yüksek olan mukâtaalar satışa çı-karılmayarak yeni hazineye devredilmiştir. Ayrıca İstanbul Emtia Gümrüğü ve impa-ratorlukta duhan gümrükleri mukâtaa-ları ile yüksek getirisi olan diğer mukâtaa-ların gelirlerinden oluşan ve hisseler ha-linde daha önceleri peşin ödeme ile tâlip-lerine tevchil edilen eshamın da mahlûl ol-ması halinde el konulup İrâd-ı Cedid Ha-zinesi'ne aktarılması kararlaştırılmış; ze-âmet ve timarlar sefere iştirak etme şartı ile verildiğinden son savaflara katılmamış olanların yoklanarak bu gibilerin yıllık 20 keseye kadar varan gelirleri ellerinden al-nıp yeni hazineye aktarılmıştır. Yine gelir kalemi olarak alkollü içkilerden resm-i zec-riyye, keçi ve koyunlardan alınan yapağı ve kıl resmi, pamuk ve pamuk ipliği, mazı ve istifidye (kuş üzümü) vergileri ihdas edilmiş-tir. Böylece İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin 1212 (1797-98) yılı gelirleri 64.500 kese gibi önemli bir meblağa ulaşmıştır (*Mahmud Râif Efendi*, s. 45, 65). Fakat yeni kurulan ordu mevcudunun zaman içinde yüksek sa-yılara erişmesinin Anadolu ve Rumeli aha-lisinin üstündeki yükü arttırdığı, halkın ağır vergi altında ezildiği ve ordudaki sa-yısal artışın ağır maliyetinin karşılanması büyük ölçüde timar ve zeâmetlere el ko-nulmasıyla sonuçlandığından bu uygula-maların geniş kitlelerin hoşnutsuzluğuna yol açtığı kayıtları önem taşımaktadır (Ebû-bekir Efendi, s. 11). Dolayısıyla idam edi-lenlerin mallarına el koyup paylaşmak dış-ında Nizâm-ı Cedid'in ilgasından sonra ya-pılan ilk işlerden biri İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne aktarılan gelirlerin yağmalanması ol-muştur (Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, s. 51).

İşe ve özellikle savaş zamanlarında ordunun zahire ihtiyacının karşılanması önemli olduğu kadar kötü uygulamalara açık bulunması yüzünden kârlı bir işti. Or-dunun ihtiyacı için nüzül eminleri ve İstan-bul için tüccarlar görevlendirilirdi. Hubu-bat Nezâreti'nin ihdası ile bu sahada ciddi düzenlemelere gidilerek özellikle mübâ-yaacıların ahaliye baskılarına son verildi ve kötü uygulamaların, haksız kazançların

önü alındı. Gerekli yerlerde ambarlar yapılarak hububat, piyasanın talebini ve ihtiyacı karşılayacak derecelerde depolandı, satışlarda rayiç fiyat esası uygulanmaya başlandı. Ancak piyasa fiyatlarının yükseliğinden ötürü hayat pahalılığı önlenemedi.

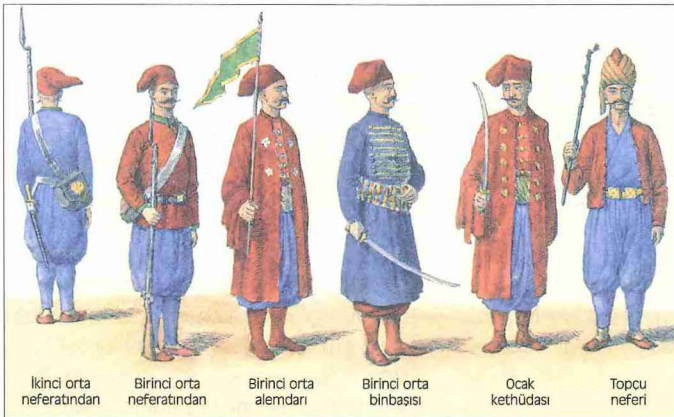
Yeniçeri, cebeci, topçu, arabacı, humbaracı ve lâğımçı gibi eski askerî ocakların ilgası hiç olmazsa bunlara karşı koyacak yeni ordunun hazırlanmasına kadar mümkün olmadı. Bunların ıslahına çalışıldı. Alınan önlemler eski alışkanlıkları ve kazanç kapılarını büyük ölçüde kapattı. Bunlara çağdaş eğitim ve disiplin getirilmek istenmesi gizli ve açık tepkilere yol açtı. 1775'te kurulan Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun ıslah edildi ve 1795'te Mühendishâne-i Berr-i Hümayun tesis edildi. Bu mühendishanenin içinde yer alan matbaa ile uzun bir aradan sonra kitap basımına tekrar başlandı (1797). Sonunda teknik sınıfların dışında kalanlar büyük ölçüde kendi hallerine terkedildi. Büyük bir havuzun yapıldığı tersane işleri ve Rus savaş gemilerinden daha kıvrak, süratli ve teknik özellikleri itibarıyla üstün yeni bir donanma inşası (Bostan, s. 216) önemli derecede başarılı fakat bir o kadar da masraflı geçti (Cezar, s. 304-305). Ticaret filosunun takviyesi için özel teşebbüsün ve bilhassa ricâlin gemi işletmeciliğine girişmesi teşvik edildi, böylece 1795 yılına gelindiğinde seksen iki gemilik bir filo oluşturulmuş oldu. Karadeniz'in Rusya dışındaki yabancı devlet gemilerine kapalılığı kuralına her şeye rağmen riayet edildi. Boğaz kalelerinin takviyesi ve düzenlenmesi bilhassa Rus tehdidi hesaba katılmış olarak Karadeniz ciheti için önemsendi. Çanakkale Boğazı'nın ise gerektiği gibi takviye edilmediği İngiliz filosunun İstanbul önlere gelmesiyle ortaya çıkmıştır (20 Şubat 1807). Levend Çiftliği başta ol-

mak üzere İstanbul'un çeşitli yerlerinde yeni kışlalar yapıldı (Taksim, Üsküdar, Harem'de Selimiye, Hasköy'de Humbaracı ve Lağımçı). Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde yeni askerî üsleri olmak üzere kışlalar inşa edildi. Aydın, Akşehir, Niğde, Kayseri ve Kastamonu'da 1000, Beyşehir, Ankara, Bolu ve Viranşehir'de 2000, Kütahya Develi'de 1500 kişilik kışlalar yapıldı (Beydilli, XIII [1987], s. 439). Yeni askerî oluşumu Rumeli'ye de yaymak üzere Edirne'de Saray bölgesinde bir kışla inşasına başlanmışsa da bu teşebbüs Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'ye teşmili silâhlı bir direnişle karşılandığından sonuçsuz kalmıştır (1806).

Nizâm-ı Cedîd için 1805 dönüm yılı oldu. Zamanla uygulamaların geniş hoşnutsuzlukları beraberinde getirdiği ve aksaklıkların abartılarak kötüye kullanıldığı, özellikle sistemin çeşitli risâlelerle bu tarihten itibaren kendini savunmak durumunda kalmış olmasından anlaşılmaktadır. Başlangıçta reformlardan ziyade reformcu heyetin ağır bir şekilde eleştirildiği gözlemler giderek bir ayırım yapılmamaya, reformlar bir bid'at, bir zulüm ve "gâvurlaşma" şeklinde görülmeye ve takdim edilmeye başlandı. Reformcuların şahsî zenginlikler peşinde koştukları suçlamalarının pek fazla abartılmış olduğu, idam istemiyle verilen listede zaten bunların sayılarının on bir olarak belirlendiği ve bu tür suçlamaların hiç olmazsa bütün ricâl için söz konusu edilemeyeceği hususunu, katilden sonra borç içinde olduğu ortaya çıkan Mahmud Râif Efendi gözler önüne sermektedir (*Mahmud Râif Efendi*, s. 31). Ricâlin müsâdereye tâbi tutulmasını, bunların devlet malından servet elde etmiş oldukları ithamıyla haklı gösteren III. Selim'in (Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 83) bu gibi haksız tasarruflara izin vermesi beklenemezdi. Öte yandan Kabakçı

İsyanı'nın ardından yeni ricâlin giriştiği yağma ve bölüşüm, bu anlamdaki suçlamaların kötüye kullanılan siyasi bir silâh olmanın öteye geçmediğini ortaya koymaktadır.

1806 yılındaki gelişmeler, Rumeli âyanının Nizâm-ı Cedîd uygulamasının genişletilmesine karşı çıkmasıyla meydana gelen Edirne Vak'ası, hac farızasının Vehhâbî engellemesi sebebiyle yerine getirilememesi, İngiliz filosunun, Rus seferine çıkmak üzere şehirde toplanan ordunun mevcudiyetine rağmen İstanbul önüne gelerek (20 Şubat 1807) on gün kalması ve devleti Fransız yanlısı siyasetten ayrılıp eski müttefikleri İngiliz-Rus dostluğuna geri döndürmek üzere tehdit etmesi gibi vahim olaylar III. Selim idaresine ağır bir darbe vurmuş olmakla beraber, İngiliz filosunun şehrin önünden ayrılması üzerine (1 Mart 1807) ordunun sefer için Edirne istikametine doğru yola çıkması (12 Nisan 1807) problemsiz bir şekilde ve bilinen teşrifati içinde gerçekleşmiştir. Bu durumda, kısa bir zaman sonra Şeyhülislam Topal Atâullah Mehmed Efendi, Sadâret Kaymakamı Köse Mûsâ Paşa başta olmak üzere adamları vasıtasıyla açıkça faaliyet gösteren Şehzade Mustafa'nın tertibiyle Boğaz yamaklarından Kabakçı Mustafa önderliğinde oluşacak isyanın ordu ricâlinin iştirak ve onayı olmadan düzenlenen, şahsî ihtiras ve menfaat sâikiyle hareket eden küçük bir topluluğun hıyaneti neticesinde tezgâhlanmış olduğu açıktır (bk. KABAKÇI İSYANI). Bu gelişmede, Fransız yanlısı bir politikaya dönen III. Selim'in aleyhinde el altından faaliyet gösteren gizli bir Rus ve İngiliz parmağının aranması herhalde komplo teorisi sayılarak göz ardı edilmeyecek ciddiyettedir. Kritik anlarda siyaset etmekten âciz kalan ve uzun zamandır haşmetini kaybetmiş olan padişahın elinin altındaki nizâmî kuvvetleri son anda dahi kullanamayacak kadar karakter zâfiyeti içinde bulunmasının isyanın başarıya ulaşmasında en önemli etken olduğu kesindir. 25 Mayıs'ta birkaç yüz yamak tarafından başlatılan ve halkın uzaktan seyirci olarak kaldığı isyan 29 Mayıs Cuma günü Nizâm-ı Cedîd'in ilgası, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve İstanbul'daki Nizâm-ı Cedîd ricâlinin idamıyla sonuçlanmıştır. Uzun yıllar eğitilmiş olarak kışlalarında müdahale için padişahın küçük bir işaret ve emrini bekleyen binlerce Nizâm-ı Cedîd askeri ise âsilere karşı kullanılmadan ortada kalmıştır. Yenilenme ve yeniden yapılanma girişimlerinin bu şekilde sona ermesi devletin geleceği üzerinde telâfisi imkânsız olumsuzluklara yol açmıştır.

Nizâm-ı Cedîd askeri kıyafetleri (Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 9392)

İkinci orta neferatından

Birinci orta neferatından

Birinci orta alemdarı

Birinci orta binbaşısı

Ocak kethüdâsı

Topçu neferi

BİBLİYOGRAFYA :

Râsîd, *Târîh*, II, 148; *Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Ratîb Efendi'nin "Büyük Lâyihası"* (haz. V. Sema Ankan, doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi* (haz. Ali Osman Çınar, doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 242-247; *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Eseri* (haz. Kemal Beydilli – İlhan Şahin), Ankara 2001, tür.yer.; *Dihkânîzâde Ubeydullah Kuşmânî, Zebîre-i Kuşmânî fi ta'rîfi nizâmı İlhâmî* (haz. Ömer İşbilir, yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; *Ebubekir Efendi, Vak'a-i Cedîd*, İstanbul 1332, s. 11; *Hammer, GOR*, III, 841, 849; *Esad Efendi, Üss-i Zafer* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2005, s. 119-127; *Zinkeisen, Geschichte*, V, 287; VII, 318 vd.; O. F. von Schlechta-Wssehrd, *Die Revolutionen in Constantinopel in den Jahren 1807 und 1808*, Wien 1882; *Cevdet, Târîh*, V, 161-165; VI, 4 vd.; VII, 289-290; VIII, 147; *Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizâm-ı Cedîd 1789-1807*; Ankara 1946; a.mlf., *Osmanlı Tarihi: Nizâm-ı Cedîd ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara 1947; a.mlf., "Nizâm-ı Cedîde Dair Lâyihalar", *TV*, I/6 (1942), s. 411-425; II/8 (1942), s. 104-111; II/11 (1943), s. 342-351; II/12 (1943), s. 424-432; *Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 18-29; U. Heyd, "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History and Civilization* (ed. U. Heyd), Jerusalem 1961, s. 63-96; *Stanford J. Shaw, Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Cambridge 1971; *Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, tür.yer.; J. M. Stein, "Habsburg Financial Institutions Presented as a Model for the Ottoman Empire in the Sefaretname of Ebu Bekir Ratîb Efendi", *Habsburgisch-osmanische Beziehungen* (ed. A. Tietze), Wien 1985, s. 233-241; a.mlf., "An Eighteenth-Century Ottoman Ambassador Observes the West: Ebu Bekir Râtîp Efendi Reports on the Habsburg System of Roads and Posts", *Ar.Ott.*, X (1985), s. 219-312; *Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, tür.yer.; *Kemal Beydilli, Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphaneleri: 1776-1826*, İstanbul 1995; a.mlf., "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan). Ailesi Hakkında Kayıtlar, 'Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyâsi Hayatı", *TD*, sy. 34 (1984), s. 247-314; a.mlf., "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risâlesi", *TED*, XIII (1987), s. 387-443; a.mlf., "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve 'Mîrî Ticâret' Teşebbüsü", *TTK Belleteri*, LV/214 (1991), s. 687-755; a.mlf., "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslâhat Düşünceleri", *İlmî Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul 1999, s. 25-64; a.mlf., "D'Ohsson, Ignatius Mouradgea", *DİA*, IX, 496-497; *Mustafa Kaçar, Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanelerin Kuruluşu* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Mehmet Öz, Osmanlı'da Çözülme ve Geleneği Yorumcuları*, İstanbul 1997, tür.yer.; *İdris Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizcilliği*, İstanbul 2006, tür.yer.; *Fahri Çetin De-*

rin, "Yayla İmamı Risalesi", *TED*, III (1973), s. 213-272; C. V. Findley, "Ebu Bekir Ratîb's Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul?", *WZKM*, 85 (1995), s. 41-80; M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedîd", *İA*, IX, 309-318. KEMAL BEYDİLLİ

NİZÂMEDDİN AHMED HEREVÎ

(نظام الدين أحمد الهروي)

Nizâmüddin Ahmed Bahşî b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî (ö. 1003/1594)

Tabakât-ı Ekberî adlı eseriyile tannan İrânî tarihçi.

Hâce Abdullah-ı Herevî'nin soyundan olup babası Hâce Mukim Herevî, Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Bâbü'r'ün hazinedarlığına, daha sonra Gucerât hâkimi Mirza Askerî'nin vezirliğini yaptı. Yakın arkadaşı olan Hindistan tarihçisi Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin kırk beş yaşında öldüğünü kaydetmesinden (*Muntakhabu-t-tawârih*, II, 411-412) Nizâmeddin Ahmed'in 958 (1551) yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Ekber Şah döneminde çeşitli askerî görevler üstlenen Nizâmeddin Ahmed 993 (1585) yılında Gucerât'ın ve 1001'de (1593) bütün imparatorluğun bahşısı oldu. 23 Safer 1003 (7 Kasım 1594) tarihinde vefat etti ve Lahor'daki evinin bahçesine defnedildi. Çocukluğundan itibaren ilgi duyan Nizâmeddin Ahmed babasının desteğiyle bir süre sonra bu alanda yazılar yazmaya başladı. Daha önce Hindistan tarihinin çeşitli dönemlerine ve çeşitli bölgelerde hüküm süren hânedanlara dair müstakil kitaplar kaleme alınmış olmakla birlikte İslâm dönemi Hindistan tarihini bütünüyle ihtiva eden bir eserin bulunmadığını dikkate alarak *Tabakât-ı Ekberî (Ekberşâhî)* veya kendi adına izâfetle *Târîh-i Nizâmî* adıyla anılan eseri yazdı.

Tabakât-ı Ekberî, Hindistan'ın umumi tarihine ait ilk kaynak olup müellifin kaydettiği, bir kısmı günümüze ulaşmayan otuz civarında eserden yararlanılarak telif edilmiştir. Bunlar arasında Muhammed b. Abdülcebâr el-Utbî'nin *Târîh-i Yemîni*, Gerdîzî'nin *Zeynü'l-ahbâr*, Mîrhând'ın *Ravzatü's-safâ*, Hasan Nizâmî'nin *Tâcü'l-me'âşir*, Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsırî*, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Hzâzâ'inü'l-fütûh* ve *Tuğluknâme*, Berenî'nin *Târîh-i Firûz Şâhî*, Firûz Şah Tuğluk'un *Fütûhât-ı Firûz Şâhî*, Mîr Muhammed Ma'sûm'un *Târîh-i Sind*, Bâbü'r'ün *Bâbürnâme (Vekeyfî, Vâkı'ât-ı Bâbüri)* adlı eserleri zikredilebilir. Hindistan tarihi-

nin en önemli kaynaklarından biri olan *Tabakât-ı Ekberî* daha sonra telif edilen birçok eserin kaynakları arasında yer almıştır. Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin *Müntehabü't-tevârih*, Firişte'nin *Gülşen-i İbrâhîmî*, Şeyh İlahdâd Feyzî b. Ali Şîr Sirhindî'nin *Ekbarnâme*, Muhammed Abdülbâki Rahîmî Nihâvendî'nin *Me'âşir-i Rahîmî*, Hâfî Han'ın *Müntehabü'l-lübâb*, Rüstem Ali b. Muhammed Halîl Şâhâbâdî'nin *Târîh-i Hindî*, Samsâmüddeve Şahnevâz Han'ın *Me'âşirü'l-ümera'* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Ekber Şah'ın saltanatının 37. yılında 1001'de (1593) tamamlandığı belirtilmekle birlikte eserle bir sonraki yılın olaylarına da yer verilmiştir. Hindistan'da İslâmiyet'in yayılışına zemin hazırlayan Emîr Sebük Tegin'in (977-997) seferlerinden itibaren Ekber Şah'ın saltanatının 38. yılına (1002/1594) kadar Hindistan tarihini ihtiva eden eser bir mukaddime ile dokuz bölümden (tabakat) oluşmakta, sonunda Hindistan'ın topografyası hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmaya başlanan, ancak bitirilemediği anlaşılan bir hâtime bulunmaktadır. Gazneliler tarihine dair mukaddimenin ardından birinci bölümde Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed Gürî'den (1173-1206) itibaren Delhi sultanlarından (1206-1526; Memlük sultanlar, Halaciler, Tuğluklular, Seyyidler, Lûdîler) ve ardından Ekber Şah'ın otuz sekizinci saltanat yılı dahil Bâbürlüler'den (1526-1594) bahsedilmekte, eserin büyük kısmını oluşturan bu bölümün sonunda Ekber Şah döneminin ileri gelen emîr, âlim, şeyh, edip ve şairlerine yer verilmektedir. İkinci bölüm Dekken'de hüküm süren hânedanlara (1347-1594) ayrılmış olup Behmenî, Nizamşâhî, Âdilşâhî ve Kutubşâhî sultanları devrini ihtiva etmektedir. Üçüncü bölümde Gucerât (1391-1572), dördüncü bölümde Mâlvâ (1406-1562), beşinci bölümde Bengal (1340-1576), altıncı bölümde Cavnpur Şarkî (1382-1476) ve yedinci bölümde Keşmir (1338-1586) sultanları, sekizinci bölümde İslâm fetihlerinden (86/705) 1001 (1593) yılına kadar Sind tarihi, dokuzuncu bölümde Mülтан tarihi (1444-1526) ele alınmaktadır. Eserde olayları yorumlamadan sade ve kuru bir üslûpla nakleden Nizâmeddin Ahmed bilhassa Ekber Şah'ın tartışmalara sebep olan dinî icraatlarına taraftar olmadığı bilindiği halde onu öven Ebü'l-Fazl el-Allâmî ve eleştiren Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin aksine bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir (Nizami, s. 239; Qurashi, II, 1204; M. Gholam Rasul, s. 104-105). Dünya kütüphanelerinde çeşitli yazmaları bu-